

Юлиан Попов

Безрисковото общество и копнежът за постоянно извънредно положение

В тази статия ще разгледам четири сюжета, които в голяма степен определят широк спектър от политики в западния свят, но донякъде и отвъд него. Фокусът ми ще остане евроцентричен.

В средата на информационна свръхпроводимост

Свидетели сме на перфектна буря, която се разви в среда на информационна свръхпроводимост. Често казваме, че социалните медии са превзели нашия живот и че фейсбук ни управлява. Бих казал, че е точно обратното. Ние сме превзели медиите и ние управляваме фейсбук. „Ние“ в смисъл на едно голямо, макар и не съвсем определено множество от хора, които не просто използват социалните медии, а прекарват време в тях, частично са се пренесли във виртуалната реалност. „Ние“, които сме част от онези 2,740 милиарда души активни ползватели на фейсбук и сред чиито „приятели“ има повече хора, които никога не сме срещали физически, отколкото хора, които сме срещнали поне веднъж. „Ние“, които посягаме към социалните медии не за да споделим нещо с конкретен човек или група хора, а за да видим какво става въобще и за да изразим мнение пред хора, които не познаваме, а и често за да споделим факти, чиято достоверност не сме проверили, но с надеждата, че повече хора ще реагират на споделеното от нас. Тези „ние“ сме подчинили фейсбук, YouTube (2,291 милиарда активни ползватели), Instagram (1,221 милиарда активни ползватели)@1 и още

няколко по-малобройни платформени общности. Тези платформи правят онова, което ние пожелаем, и споделят онова, което ние кажем. Споделят го мигновено и то се разпространява със скорост, непостижима за конвенционалните медии. Затова конвенционалните медии са принудени да се подчинят на социалните медии, за да могат поне малко да се доближат до тяхната безкритична свръхпроводимост.

Ние подчиняваме социалните медии с желанието си да бъдем свързани и чути, всеки един индивидуално, моментално в целия свят, навсякъде, за всяко нещо, което бихме искали да кажем. И по този начин ние се състезаваме как да кажем нещо, което ще се чуе повече. И говорим по начин, който се формира стилистично и съдържателно от вероятността казаното от нас да се чуе.

В тази среда кризата с COVID-19 доведе много бързо до перфектната буря, в която се сблъскаха няколко сюжета. Ще се опитам да очертая четири от тях.

Наследеният катастрофичен сюжет

Единият е наследеният глобален катастрофичен сюжет. В този случай думата „сюжет“ в най-голяма степен се доближава до употребата си в литературната критика. Този сюжет изобилства в Библията – в разказа за потопа, за Вавилонската кула и в разказите за редица други наказателни катастрофи. Цялата последна книга на Новия завет, „Откровението на Йоан“, е посветена на катастрофата. Ние може би рядко се зачитаме в Библията, мнозина от нас никога не са я и отваряли, но тези разкази са безкрайно интерпретирани, те са постоянно живи в средата около нас,

във фолклора, в изобразителното изкуство, в романите, във филмите, във всекидневния език. За разлика от онова, което наричаме „вирусно разпространение“ – най-добрият комплимент за твърдение, пръснато из социалните медии, – наследеният катастрофичен сюжет е по-скоро бактериален, туберкулозен. Според Световната здравна организация една трета от населението на света има латентна туберкулоза, която може да се активизира при определени обстоятелства. Така и наследеният катастрофичен сюжет може масово да се активизира при определени условия. И това се случва постоянно.

Ако отворите Гугъл и потърсите най-добрите филми за края на света, ще видите десетки списъци, които класират филми за края на света. Дали този край е свързан с епидемии, дали е свързан с астероиди, с биологични оръжия, с атомна война или с рязка промяна на климата, сюжетът остава, той е там и е много активен. Той е и любим и желан сюжет. Той е също и патологично притегателен сюжет, който е част от нашите нагласи, подобно на порива ни да скочим от балкона, проява на така наречения „феномен на високото място“ (High Place Phenomenon или HPP – виж Teismann et al., 2020) и от който страдат около 60% от нас.

Катастрофите в нашата памет

Втория сюжет се корени в двете световни войни, които дълбоко потрисат света с унищожителния си обхват. Ние живеем почти с живия спомен от тях, споделян с нас от нашите родители и техните родители, със снимките и филмите от окопите, концентрационните лагери, газовите камери, Хирошима и Нагасаки. С първите следвоенни ядрени опити през 50-те години в САЩ се заражда масовото антиядрено

движение, което бързо се разпространява в други държави. През 70-те години антиядреното движение се катализира покрай изграждането на ядрени електроцентрали и се развива особено широко и устойчиво в Германия, където става и един от основните фактори за създаването и успеха на германската Зелена партия (Arrunp, 2021).

Следвоенната нагласа на вина и ужас от самите нас се среща с концепцията за рисковото общество, развита и широко популяризирана от германския социолог Улрих Бек. Той написва книгата „Рисковото общество“ (Бек, 2013) и широко разпространява идеята, че нашият свят е навлязъл в уникална фаза на антропогенни глобални заплахи. Светът става по-хоризонтален, по-обвързан, класовите разделения, основани на недоимъка, се изместват от породената от страх солидарност. „На мястото на *преодоляването на дефицита* идва *преодоляването на риска*“ (Бек, 2013, с. 73). Концепцията на Бек е далеч по-комплексна и нюансирана от популярното му възприятие. Неговите текстове обаче концептуализират и публично осветяват нарастващите рискове на глобалните икономически промени, които в последната си незавършена книга той (Beck, 2016) ще нарече метаморфози, защото думите промяна, трансформация, еволюция или революция не могат да отразят природата на онова, което се случва със света. Книгата завършва с думите, да ги наречем последните думи на Бек: „Проблемът на неравенството днес се проявява в контекста на така наречените природни бедствия, които са всъщност породени от човека, пред един хоризонт, в който равенството е обещано за всички“ (Beck, 2016, р. 198).@2. Можем, разбира се, да потърсим и биографична връзка между идеите на Бек и чувството на дезориентация и тревога на германското следвоенно поколение (Улрих Бек е роден през 1944 година в

германски град, който след войната се озовава в Полша, отвъд Желязната завеса). Подобен подход би бил до известна степен своеволен, но би ни помогнал с метафората за неговия разкачен свят. Той започва последната си книга с изречението „Светът е разкачен“ (Beck, 2016, с. xi).@3.

Късното чувство на следвоенна вина и националният морален порив, които са в основата на дълъг процес на изкупление на причинените ужаси през Втората световна война, допринасят за решението на Германия (след ядрената катастрофата във Фукушима през март 2011 година) за ранното затваряне на атомните ѝ централи. Отказът от съществуващи и работещи ядрени централи трудно може да се обясни с икономически, енергийни или климатични аргументи за разлика от отказа от строеж на нови ядрени централи, които са вече просто много скъпи. В решението на Германия да затвори по-рано ядрените си централи се преплита латентният „туберкулозен“ сюжет за глобалната катастрофа, следвоенната вина и идеята за глобалното рисково общество. Това решение е предизвикано от цунами на обществен натиск, което настоя за премахването на ядрения риск, без да има някаква рационална основа за подобно решение.

Възможното безсмъртие

Третия сюжет, който също не е нов, но става все по-видим, както и все по-малко фантазен, е сюжетът за безсмъртието. Ако се вгледаме в развитието на частните науки и информационните технологии, ще видим как те все по-уверено обещаваат безсмъртие. Обещаваат, но вече не като някаква далечна фантазия, а като нещо възможно. Когато през

2004 година по екраните излезе филмът „Аз, Роботът“@4, в който героят на Уил Смит е частично роботизиран, идеята за реална интеграция на роботизирани компоненти в човешкото тяло едва прохождаше. През 2020-а в Англия беше присадена първата 3D принтирана роботизирана ръка на ветеран от Афганистан@5. Не са малко хората в социалните медии, които откровено се страхуват от това, че ваксината срещу COVID-19 тайно ще вкара компютърен чип в тялото им или Бил Гейтс или някой друг всемогъщ, най-вероятно американски, милиардер ще сложи чип в мозъка ни. Това е страната на страха, но в същото време, заспивайки вечер, ние също така тайно копнеем за оня момент, в който Илън Мъск ще сложи компютърен чип в нашия мозък, и се омайваме от идеята, че по този начин ние ще направим още една крачка към безсмъртието. От своя страна Илън Мъск създаде и компания, Neuralink@6, която се занимава именно с това. През август 2020 година той показва свинята Гертруда, в мозъка на която компанията му е инсталирала компютърен чип@7. Целта обаче е човекът. Това е нещо като Fitbit в черепа ти, поясни Мъск.

Докато пиша тази статия, моят Fitbit часовник следи сърдечния ми ритъм и разни други параметри на моето тяло, а малко по-рано тази сутрин ми представи подробна информация за моя сън, минута по минута. Цялата тази информация се събира и стига не само до мен, но и до някаква неясна за мен централа на Fitbit. Fitbit ми се отплаща с това, че всяка сутрин ми съобщава как моето качество на сън, дишане и сърдечна дейност се съотнася със средните показатели на всички други Fitbit ползватели по целия свят.

До мен стои Alexa, черна кутия, с която мога да си говоря, да я питам какво е разстоянието от Търговище до Сан Франциско или да ѝ се примоля, или да ѝ заповядам, да ми разкаже виц или да ми изпее песен по мой избор. Или по неин. Моята комуникация с Alexa също отива някъде в някой сървър и – както и информацията, събрана от моя Fitbit, – ще остане там след моята смърт. Не като информация, тънеща в забвение, а като жива информация, която ще участва в измервания от различен и неизвестен за мен вид. Информацията, спомените ни, дори емоциите ни ще бъдат прехвърлени в небιологичен хардуер и ще могат да живеят вечно в някаква кодирана форма.

В същото време биологичните науки, включително и ваксината за COVID-19, успяват да постигнат невероятни до неотдавна неща – промяна на генетични кодове, операции върху имунната ни система, интегриране на механични устройства в тялото ни. Тези действия ни подсказват, че биологичният ни живот също може да се удължава. Ние можем да бъдем и клонирани. Колкото са ужасяващи тези перспективи, толкова са и привлекателни. Те стават все по-реалистични, все по-достъпни. И хвърлянето в тях става все по-желано, като при „феномена на високото място“.

Ако хвърлим по-широк поглед на медицината, ще видим как все по-голяма част от нашето тяло става заменяемо. В един момент ние можем да си представим, че безсмъртието не е в сферата на фантазията. Едно тяло може постепенно, почти изцяло да бъде заменено от технологични придатъци и компоненти. Тук не говоря толкова за самата медицина или за информационните технологии, а по-скоро за един все по-нарастващ и

обхващащ ни разказ и за увереността ни, че всичко това може скоро да стане.

С всеки изминат ден вероятността да можем да си осигурим някаква форма на безсмъртие се увеличава и ние започваме да правим всичко възможно, за да можем да достигнем момента на технологично обещаното ни безсмъртие. С разколебаването на идеята за неизбежността на смъртта започват да се разпадат и ритуалите на нейното приемане, както и ритуалите на жертвоготовността. Тревогата за това какво ще оставим след себе, сюжетът за героичната смърт или за достойното оттегляне отстъпват място на упорството ни да останем. Това ни води към изграждане на безрискова среда. А безрисковата среда предполага постоянна битка за пълното елиминиране на риска вместо неговото преценено приемане или ограничаване. Така се появяват и инициативи от типа на „Визия Нула“ (Vision Zero@8), движение за пълно елиминиране на пътните злополуки с фатален изход или завършващи с тежка инвалидност. През 1997 година шведският парламент дори приема „Визия Нула“. Оттогава тя се разпространява и в други страни.

Аз, уникалният

Четвъртият сюжет е сюжетът за безспорната уникалност на всеки от нас. Този сюжет често се свързва с едно определено поколение, което наричаме поколение на снежинките – snowflake generation (Попов, 2017). Изразът подсказва, че младите са толкова уникални, колкото уникална е всяка една снежинка, която е неповторима и е като никоя друга. В същото време, като снежинката, всеки е и крайно уязвим, може

да се разтопи от най-крехкото докосване с ръка. Идеята за поколението на снежинките обаче не се отнася само за една генерация, а обхваща цялото човешко общество или поне целия западен свят. Ние все по-уверено смятаме – и това е също силен разказ, – че тази уникалност трябва да се съхрани, тя трябва да се запази, че ние вече не сме част от някаква общност – национална, религиозна или професионална, а сме индивиди, чиято най-основна стойност, която трябва на всяка цена да бъде опазена, е именно уникалността, това, че никой не е като другите.

Идеята за уникалността създава среда с много нови движения, свързани с убеждението за непринадлежност. Нашата принадлежност и към някаква полова общност е вече силно разколебана. Дори хомосексуалността и бисексуалността се превръщат в крайно конвенционални и ограничаващи категории. Подкрепени от убедеността в уникалността на индивида, ние можем да променим пола си, може и да го заличим. Все повече ни обзема убеждението, че трябва на всяка цена да опазим тази уникалност и тя не бива да бъде подлагана не само на съмнение, но и на какъвто и да било риск.

Желаното извънредно положение

В средата на информационна свръхпроводимост се срещат четирите сюжета – за (а) глобалната катастрофа, (б) рисковото общество, (в) безсмъртието и (г) индивидуалната уникалност. Срещата на тези четири сюжета поражда обществен копнеж за живот извън риска, за елиминиране на рисковете, за изграждане на безрисково общество. Този копнеж постепенно се превръща в норматив, който в отделни

измерения добива под широк обществен натиск и законодателна форма.

Естествено, когато започнем да живеем в тази плитка от сюжети, ние заживяваме с илюзията за безрисково общество. За да постигнем това състояние, ние неизбежно навлизаме и в сферата на постоянното извънредно положение. Тук имам предвид по-скоро обществената настоятелност за извънредност, отколкото властовата му употреба: второто е пространно анализирано от Джорджо Агамбен в книгата му „Извънредното положение“ (Agamben, 2005).

Рисковете обаче не могат да бъдат тотално заличени. Рискът за нашето здраве, природа или национална сигурност могат да бъдат намалявани, те могат да клонят към нула, но не могат да стигнат нула и не могат да бъдат напълно избегнати. Но ако ние постановим, или по-скоро изискваме, че трябва да ги елиминираме, че нормата е не ограниченият риск, а пълното му отстраняване, то тогава ние винаги ще се намираме във и ще изискваме налагането на извънредно положение. Извънредното положение (state of emergency) става постоянно. Или по-точно, извънредните положения започват да се въвеждат постоянно, да се преливат едно в друго не поради окупация на или злоупотреба с властта или манипулация на законодателството, а поради обществена настоятелност.

Ние заговорихме активно за извънредно положение във връзка с COVID-19. Държавите по света го въведоха законодателно. Това извънредно положение е предхождано обаче от верига от извънредни положения. Кризата с бежанците например доведе до тип извънредно положение,

до връщане на почти заличени преди национални граници и до обявяване на бежанската вълна за край на света, такъв какъвто го познаваме. Вълната отмина, извънредното положение с бежанците беше забравена.

Свръхчувствителността създава възможност, поне за по-развитите или по-богатите общности, в момент, в който се появи катализатор – вирус, терористичен акт, бежанска вълна – бързо да прибягнат към налагане на крайни форми на извънредно положение и да пренебрегнат либералния си инстинкт.

Често чуваме, че извънредното положение е възможност за правителствата да упражнят диктатура. Бих казал точно обратното: извънредното положение е настояване на безрисковото общество, обществена принуда, на която правителствата се подчиняват. Ние изискваме извънредно положение, то не ни се налага. Обществото изисква постоянно извънредно положение, постоянна грижа, постоянна регулация и това изискване е постоянно и мигновено разпространявано благодарение свръхпроводимостта на социалните медии. Общественото изискване за извънредно положение бързо се глобализира и се превръща в демократично изисквана норма. Това е парадоксът на обществото на мигновената непредставителна, пряка, хаотична или спонтанна демокрация, чиято висша проява сякаш се състои в ограничение на собствената му свобода.

Това самоограничение се проявява не само при очевидни природни или здравни кризи като например COVID пандемията, но и по отношение на редица други по-неосезаеми или доскоро незабелязвани отношения.

Рискът на безрисковото общество

Ще завърша с няколко следствия от тези нагласи и от свързването на четирите сюжета. В резултат на общественото изискване за тотална безрисковост ние вече не говорим за рисковете като за рискове, а като сполетели ни или неизбежни катастрофи. Когато говорим за тероризъм, той става най-голямата заплаха за човечеството, независимо че жертвите от терористични актове, поне в западния свят, постоянно намаляват. Когато заговорим за бежанците, те се превръщат в най-голямата заплаха за човечеството, на тях им се приписват терористични актове, които те не са извършили, от тях се очаква, че ще разрушат издигнатата в култ обществена безопасност или градена хилядолетия цивилизация. Когато заговорим за пандемии, те също се превръщат в най-голямата заплаха за човечеството. Когато говорим за климатични промени – пак същото.

Постоянното извънредно положение застава преди собственото си основание. Ние се намираме в паника и търсим тема, която да я определи. Резултатът от нагласата за перманентно извънредно положение е в това, че не можем адекватно да реагираме на сериозните рискове.

Расизмът е тежък проблем. Расовите предразсъдъци и расовата дискриминация се нуждаят от постоянна обществена и управленска активност. Когато обаче всичко се превърне в расизъм, най-сериозно засегнати могат да се окажат онези, които са тежки жертви на расова дискриминация. През март 2021 година в британските медии се появи

твърдението, че „буквално всички жени са били обект на сексуален тормоз“@9. Домашното насилие, половата дискриминация, тормозът на работното място са все сериозни и комплексни проблеми, които изискват комплексен, настоятелен и безкомпромисен подход. Когато обаче всичко се категоризира като домашно насилие или тормоз на работното място, тогава най-сериозните случаи могат да се загубят в общата тревожност.

Подобен е случаят и с климатичните промени. Да, климатични промени има и те са в най-голяма степен предизвикани от човешката дейност. Това ни казват хиляди научни изследвания и публикации. Казват го с много висока степен на вероятност. Онова обаче, с което ние сякаш не можем да се справим, е именно степента на сигурност и съответно степента на вероятност.

В „Откровението на Йоан“ се казва „и чедата ѝ ще поразя със смърт, и всички църкви ще узнаят, че Аз съм, Който изпитвам сърца и вътрешност; и всекиму от вас ще въздам според делата им“, а не „много е вероятно чедата ѝ да поразя със смърт“. Библейски, апокрифни и холивудски разкази боравят предимно с категоричен наратив. Те не казват, че това, което правим е 60% вероятно да доведе до справедливо наказание.

Връщане към вероятността

Езикът на науката обаче не говори така. Езикът на науката, когато се занимава с онова, което може да се случи или дори с обяснение на случилото се, е скептичен и условен. Езикът на науката, на която се

позовават често катастрофичните заплахи в социалните, а и в конвенционалните медии, е език на вероятността, език на съмнението, език на работещата в случая теория, на доказаното предположение, което съществува в очакване да бъде опровергано или коригирано.

Докладът на Междуправителствения панел за климатични промени (IPCC) за почвата и климата например казва, че „... употребата на неорганичен азотен тор се е увеличила с близо девет пъти, а напояването с вода за напояване се е удвоило приблизително двойно (висока увереност)¹⁰. Човешката употреба с различна интензивност засяга около 60-85% от горите и 70-90% от други естествени екосистеми (напр. савани, естествени пасища) (висока увереност). Използването на земята доведе до намаляване на биологичното разнообразие в световен мащаб с около 11-14% (средна увереност).“¹¹ В този език, подчинен на естествения изследователски скептицизъм, рядко се срещат категорични твърдения. Това е език на вероятни обяснения и вероятни следствия, език на теории, които постоянно се доказват, опровергават и уточняват.

Този език е напълно неприемлив за глобалната среда на социалните медии и на дълбоко загнездените в нас катастрофични сюжети. Затова докладите на IPCC, независимо колко коректно спрямо състоянието на научните изследвания са изготвени, се превеждат във всекидневния език в катастрофични категории. Те от своя страна предизвикват разделение между климатични активисти и климатични скептици. Справянето обаче с климатичните промени – независимо дали чрез адаптация към тях или чрез тяхното смекчаване, – е дело на преценка на рисковете и на тяхното пресметнато намаляване, а не пълно

отстраняване. Или казано с думите на IPCC, „Използването на глобална средна температура на въздуха над земната повърхност [...] оценява оставащия въглероден бюджет на 580 GtCO₂ за постигане на 50% вероятност за ограничаване на затоплянето до 1,5°C и 420 GtCO₂ за 66% вероятност (средна увереност).“

Но ако ние не поставим тези рискове в категориите на вероятността, тогава изпадаме именно в тази крайна реакция, която днес все по-често определя политическото поведение. Моите наблюдения, поне в България и във Великобритания, наглед две много, много различни държави, е, че едната е малко по-организирана, другата – малко по-хаотична, но и в двете страни реакцията на пандемията COVID -19 и политическите реакции са сходни. Те се определят предимно от моментните настроения на общността, измерени в голяма степен през реакциите на социалните медии. Някои ще кажат, че това е добре, израз е на победата на пряката демокрация. Другите ще се оправдаят с това, което хората искат. Аз няма да оценявам доброто и злото в случая, но се опитам да споделя своите наблюдения за състоянието, в което се намира нашето общество.

БЕЛЕЖКИ

1. Most popular social networks worldwide as of January 2021, ranked by number of active users, Statista.
2. „The problem of inequality arises today in the context of so-called natural disasters that are in effect human-made, set against a horizon in which equality has been promised for all“.
3. „The world is unhinged“.
4. <https://www.imdb.com/title/tt0343818/>.
5. Army Veteran First Person To Receive 3D-Printed 'Hero Arm' On NHS, Forces Net (17/02 2020)
6. <https://neuralink.com>.
7. Neuralink: Meet Gertrude, the pig with a chip in her brain, BBC (29/08/2020) .
8. The Vision Zero Network, <https://visionzeronetwork.org/about/what-is-vision-zero/>.
9. Almost all young women in the UK have been sexually harassed, survey finds, 10/03 2021, The Guardian. (Впоследствие заглавието в изданието беше коригирано на Four-fifths of young women in the UK have been sexually harassed, survey finds).

10. Изразът в скобите – тук „висока увереност“ (high confidence) – обозначава степента на сигурност, с която даденото твърдение може да се поддържа; тази степен на сигурност е изчислима като вероятност за потвърждение.
11. Intergovernmental Panel on Climate Change, 2020, Special Report, Climate Change and Land, IPCC.

ЛИТЕРАТУРА

- Agamben, G. (2005) *State of Exception*. Translation from Italian Kevin Attell. Chicago: University of Chicago Press.
- Appunn, K. (2021) The history behind Germany's nuclear phase-out, *Clean Energy Wire* (9/4/2021).
- Beck, U. (2016) *The Metamorphosis of the World*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Teismann, T., Brailovskaia, J., Schaumburg, S. et al (2020) High place phenomenon: prevalence and clinical correlates in two German samples. *BMC Psychiatry* 20, 478.
- Бек, У. (2013) *Рисковото общество*. Превод от немски език: Светла Маринова. С.: Критика и хуманизъм.
- Попов, Ю. (2017) Поколението на снежинките, *Webcafe* (23/11 2017).